

COLUMNS:

VIJFTIEN JAAR SOCIOLOGIE ALS POSTMODERNISTISCH NARRATIEF ?

**Koen Pelleriaux
Luc Sels
Jef Mariën**

Zoals jong-getrouwden, de eerste onstuimige fase voorbij, zich wel eens afvragen of het wel de juiste beslissing was, worden ook jonge sociologen af en toe met die vraag geconfronteerd. Paswerker of informaticus is ook een mooi beroep en misschien wordt je minder meewarig bekeken. Omdat er meer jong-gehuwden samen blijven dan uit elkaar gaan, denken we dat er, ondanks de twijfel, meer argumenten te verzinnen zijn om door te gaan dan om het roer om te gooien. Voor wat betreft de jong-sociologen hebben we minder duidelijke cijfers. Hoeveel sociologen zijn als socioloog aan het werk?

We zijn met een drietal jonge sociologen rond de tafel gaan zitten en hebben de pro's en contra's tegen elkaar afgewogen. Deze tekst is het verslag van de rondetafel. Zoals het sociologen betaamt, hebben we het vooral over de contra's gehad. Vooral de geldende 'arbeidsdeling' binnen het sociologie-bedrijf zal het ontgelden. Er kunnen dus harde woorden vallen. De lezer hoeft zich echter geen zorgen te maken omtrent onze loyaliteit ten aanzien van dat sociologie-bedrijf. Al ontbreekt een rubriek 'houden van', we hebben de scheiding nog lang niet aangevraagd.

1. DE KONINGIN, DE SLAVIN EN DE DIRECTIE-SECRETARESSE

Tijdens een boeken-uitverkoop, enkele jaren geleden, kocht één van ons een bundel Nederlandse artikels: 'Waar harde data ontbreken, Enkele methoden voor de analyse van kwalitatieve data' (Op 't Veld e.a., 1983). Het boek is geschreven door en ook voor sociaal geologen maar als karikatuur van de methoden in de sociologie kan het tellen. Afgaande op de inhoudstafel blijkt het boek vooral in te gaan op ordinale regressiemodellen, log-lineaire en log-log modellen, logit- en probitanalyse, regime-analyses, discrete keuzemodellen, latente variabelen-methode, kwalitatieve lisrel-

modellen enz. Participerende observatie, verwerken van diepte-interviews, het proberen te begrijpen, 'verstehen', van de actoren komen in dit boek niet aan de orde.

Er is een merkwaardige arbeidsdeling ontstaan tussen de antropologie en de sociologie. In globo blijkt de sociologie zich gericht te hebben op de westerse samenleving terwijl de antropologie zich heeft toegeleigd op de studie van kleinere, goed afgebakende samenlevingen. Dit terwijl op het theoretische niveau eigenlijk geen onderscheid te onderkennen is (Roosens, 1990: 43). Gelet op de omvang van het studiegebied is het niet helemaal gek om een verdeling in twee verschillende disciplines te hebben. Men kan alleen het gebrek aan communicatie betreuren. Vreemder is dat de antropologie blijkbaar een patent op de kwalitatieve methode heeft genomen (Roosens, 1990: 17-30), terwijl de sociologie het monopolie op de cijfers heeft. Scherp gesteld blijkt het argument hiervoor te zijn dat de kwalitatieve methode geschikt is voor 'kleine, afgebakende groepen', terwijl de cijfers goed zijn voor 'complexe maatschappijen'. Dit lijkt echter niet meer dan een rationalisatie achteraf. We beseffen dat het geschetste beeld nogal 'zwart-wit' is. Sporadisch zijn er wel wat pogingen om kwalitatieve en kwantitatieve methoden te verzoenen in één en hetzelfde onderzoek. Ondanks deze - meestal verdienstelijke maar ook door problemen geteisterde - pogingen is er vooral veel 'sprake' van triangulatie. Het argument dat we voor het kwalitatieve luik dan maar te leen moeten gaan bij de antropologie snijdt geen hout. Ook deze discipline ontwikkelde slechts één techniek, niet de integratie van beide. Deze boedelscheiding lijkt ons een beetje vreemd gezien de allereerste empirische sociologische studies -we bedoelen hier de *community studies* uit de jaren dertig en veertig- precies streefden naar de combinatie van verschillende technieken.

Ook *binnen* het sociologiebedrijf is de positie van 'methoden en technieken' niet probleemloos. Methoden zijn een vak apart geworden, een subsysteem met een eigen logica, weinig beïnvloed door de interne logica van andere 'subdisciplines' van de sociologie. De interne logica van de methoden-ontwikkeling loopt van 'low-tech' naar 'high-tech', van regressie- en factoranalyse naar lisrel omdat deze laatste verfijnder is. Eén van ons had een leraar wiskunde die, trots op zijn vak en ook een beetje pathetisch, vertelde dat de wiskunde de koningin en de slavin van de wetenschappen was. De koningin omdat de wiskunde de enige wetenschap is die zich niet hoeft neer te leggen bij empirische waarnemingen. Dat is een luxe, de waarnemingen zijn immers nooit 'zo mooi' als de theorie voorspelt. De slavin omdat de wiskunde moet opdraaien voor al het lastige, ondersteunende werk. Koningin of slavin, geen van beide rollen is de sociologische methoden op het lijf geschreven. De koningin is te autonoom en creëert haar eigen (taal-)spel zonder rekening te houden met wat elders gebeurt. De slavin is willoos, heeft geen enkele invloed op de gebeurtenissen en is volledig afhankelijk. De rol van directiesecretaresse lijkt ons nog het best geschikt. Een verbindingsfunctie, een probleemoplosser met een relatieve autonomie.

2. BLINDE SOCIOLOGIE?

Wat geldt voor de methodologie, gaat ook op voor de sociologische theorievorming. Ook zij profileert zich als een relatief gesloten subsysteem binnen de sociologie. Methoden en sociologische theorievorming zouden het cement tussen de thematische blokken (arbeid, gezin, godsdienst, cultuur, demografie, ...) van het sociologiebedrijf

moeten zijn. Maar het cement hecht niet goed (meer). Bekijkt men de organisatie van de faculteiten, departementen, centra, onderwijscurricula, ... dan blijkt uit niets hun in eerste instantie 'ondersteunende' functie. De instrumentenmakers hebben zich teruggetrokken in de concertzaal van de perfectie, de theoretici hebben zich teruggetrokken in de ivoren toren der wijsheid, ver van 'het veld'. Ze zijn koninginnen geworden. De thematische subdisciplines werken nu zonder directiesecretaresse en hebben zich dan maar 'verzelfstandigd', teruggetrokken op hun eiland en de bruggenbouwers vermoord. Dat dit nefaste gevolgen kan hebben blijkt uit het volgende, toch wel frappante, voorbeeld (1).

Een aantal arbeidssociologen benadrukt dat arbeid in onze maatschappij nog enkel een functionele rationaliteit bezit. Arbeid is een noodzakelijk kwaad geworden, iets wat verricht wordt om het loon. Arbeid wordt volgens deze auteurs extern gemotiveerd. Institutioneel werk is gerationaliseerd, de middel-doel logica is zo centraal komen te staan dat de arbeiders vervreemd zijn van hun arbeid. De substantiële rationaliteit is verloren gegaan door het ontstaan van een autonoom arbeidssysteem, hetwelk op zijn beurt zijn oorsprong heeft in de toenemende rationalisering in het kapitalistisch productieproces. Het verlies van de substantiële rationaliteit is een belangrijk probleem omdat arbeid de mensen met elkaar zou verbinden. Arbeid is geëvolueerd van een bron van collectieve moraal tot een kassier. De motivatie om mee te werken aan de opbouw van het collectief is verworpen tot een instrumenteel verwerven van middelen om de persoonlijke behoeften te kunnen bevredigen. Het is een somber beeld: van hun arbeid vervreemde mensen die enkel nog denken aan het bevredigen van behoeften, niet meer verbonden door een collectieve moraal. De vervreemding van arbeid leidt tot geatomiseerde en utilitaristische burgers.

Uit de werklozenliteratuur komt een heel ander beeld naar voor. Het dominante schema in deze teksten is het 'Latent Deprivation model' van Jahoda (1982). Zij gaat ervan uit dat de vergoeding de manifeste functie van arbeid is maar dat arbeid nog een aantal latente functies vervult zoals het structureren van de tijd, het verschaffen van laag emotionele contacten, het meewerken aan iets collectief, het creëren van een identiteit en het uitlokken van activiteit. Volgens Jahoda kan enkel institutionele arbeid al deze functies samen vervullen. Empirisch werd dit model verschillende keren bevestigd. Steeds weer bleek dat werklozen het moeilijk hebben met hun werkloosheid, dat er sprake was van anomie. In tegenstelling tot een belangrijke stroming binnen de arbeidssociologie beweert Jahoda dat arbeid de enige institutie is die de individuen zo volledig bindt aan de samenleving. Arbeid komt hier naar voor als een centrale institutie van onze maatschappij.

We hebben deze twee stromingen uiterst beknopt neergezet omdat ze goed bekend zijn en ze in deze tekst slechts een illustrerende waarde hebben. Dat het gekende stellingen zijn wil helaas niet zeggen dat ze met elkaar in verband worden gebracht. De arbeidssociologie blijkt geen boodschap te hebben aan de werklozenliteratuur en de werkloosheidsonderzoekers blijken geen weg te weten met de stelling uit de arbeidssociologie. Het mooie van de sociologie is dat je vanuit verschillende studiegebieden kan komen tot stellingen met betrekking tot hetzelfde. Het hallucinante van de hedendaagse sociologie is dat tegenstrijdige stellingen naast elkaar blijven bestaan zonder dat iemand ervan wakker ligt. Mocht het onbelangrijk zijn, we zouden er begrip voor hebben, de capaciteit is beperkt. In dit geval blijven het idee dat

arbeid de individuen niet meer bindt aan het collectief en haar spiegelbeeld vrolijk naast elkaar bestaan terwijl allerhande hervormingen van de samenleving als basisinkomen, werktijdverkorting, jobcreatie enz. hoog op de politieke agenda staan.

3. DE NEGEN LEVENS VAN DE SOCIOLOGIE

Zij die zich inlaten met de studie van de werkenden blijven dus blind voor de onderzoeksresultaten van degenen die het vizier richten naar de werklozen (en omgekeerd), ook al doen ze strikt genomen uitspraken over hetzelfde. Die blindheid treft ook de andere thematische subdisciplines. Ooit al eens gekeken naar het beeld van 'de nieuwe fabrieken en kantoren' dat de post-modernistische cultuursociologie er op nahoudt? Het gelijkt in niets op de arbeidssociologische fabrieken en kantoren. Terwijl de ene vertelt hoe 'creatief' de arbeid wel wordt - met alle gevolgen van dien voor individualisering, veranderende waardepatronen... - waarschuwt de andere dat het einde van de autonomie-destructieve arbeidsdeling nog niet in zicht is. Ooit al eens gezien hoeveel moeite arbeidssociologen hebben om in hun arbeidsherverdelings-scenario's rekening te houden met de repercussies op de 'arbeidsdeling in het gezin'? Ze doen er wel uitspraken over. Die blijken echter zelden gefundeerd. Ze kruisen nu eenmaal niet graag het onbekende territorium van de gezinssociologen.

Kortom, de sociologie is gefragmenteerd in autonome subdisciplines. Elk van deze subdisciplines gaat bovendien coalities aan met thematische zusterdisciplines. Arbeidssociologen voelen zich vaak meer verwant met arbeidseconomen dan met gezinssociologen; cultuursociologen doen het met filosofen en literatuurwetenschappers; gezinssociologen met demografen en systeemtherapeuten... Ook die 'nieuwe coalities' zijn hoegenaamd geen ramp. Wel integendeel, ze moeten aangemoedigd worden maar de interne homogeniteit van de sociologie moet des te kordater bewaakt worden. Het sociologisch geheel mag niet verworden tot de optelsom van de thematische delen. Om zulks te voorkomen is een versteviging van de gemeenschappelijke noemer nodig: formele sociologische theorieën als gemeenschappelijke taal en methoden en technieken als gemeenschappelijke instrumenten. De specifieke bijdrage van de sociologie schuilt immers niet in het feit dat ze naar gezin, bedrijf, peer-group kerk of zelfs samenleving kijkt. Ze schuilt wél in de taal waarvan ze zich daarbij bedient (theorie) en de instrumenten (methoden) die ze daartoe ter hand neemt.

De fragmentatie heeft niet alleen repercussies voor de toestand van de subdisciplines, - de arbeidssociologie profiteert er niet van dat ze de resultaten van het werklozenonderzoek naast zich neerlegt - de sociologie lijdt in haar geheel onder de versnippering. Het is misschien niet leuk om meewarig bekeken te worden wanneer je 'toegeeft' socioloog te zijn maar echt erg is het niet. Het wijst er wel op dat de sociologie in Vlaanderen lijdt onder een gebrek aan identiteit en imago (2). En dat is een serieuze handicap, gezien precies vandaag de vraag naar sociologische kennis lijkt toe te nemen. Het gebrek aan identiteit en imago van de sociologie is te begrijpen wanneer elk van de thematische blokken zijn eigen contacten heeft met het werkveld. Sociologen worden niet gevraagd als socioloog maar als organisatie-deskundige, beleidsadviseur of cultuurwerker...

Het gebrek aan imago leidt ertoe dat de sociologieopleiding vooralsnog niet de gewenste aantrekkingskracht heeft. Waarom heeft de sociologie het zo moeilijk om studenten te verleiden? Het antwoord is simpel: ze hebben er geen beeld van. De studenten-in-spe worden gekanaliseerd naar relatief nieuwe richtingen als communicatiewetenschappen, cultuurwetenschappen en antropologie (3) (om nog maar te zwijgen van de ruime waaier 'kundes') Deze sterk verwante disciplines - je vraagt je soms af waarin ze dan wel verschillen - liggen op de loer en knagen aan de sociologenkoek. Ook dat hoeft geen ramp te zijn. Afgeslankte bedrijfjes zijn vaak uiterst flexibel, wendbaar, agressief, innovatief,... maar op de universitaire markt van vandaag is het precies de schaalgrootte die telt. Het antwoord op deze concurrentie is misschien niet altijd even gelukkig: geheel binnen de logica van de fragmentatie wordt dan een ruimer aanbod gecreëerd voor de studenten. Het aantal keuzevakken wordt drastisch opgevoerd, er wordt 'gediversifiëerd' om tegemoet te komen aan de wensen van potentiële studenten. Maar, misschien willen die studenten wel gewoon sociologie studeren, ... mochten ze (ongeveer) weten wat het is.

De verkavelde sociologie krijgt niet de tijd om bij één en ander stil te staan. Het wetenschappelijk spel wordt vandaag immers snel gespeeld, en wel met de regels van de alfa- en bètawetenschappen. Er wordt van jonge onderzoekers verwacht dat ze een eerste internationale publicatie hebben binnen de twee jaar. Mensen die hun doctoraat na hun dertigste schrijven zijn eigenlijk al laatbloeiërs. Maar sociologen brengen geen verslag uit van laboratoriumproefen, ze proberen een complexe veranderende relatie tussen individuen en hun leefwereld te beschrijven. De stroom gebeurtenissen moet vertaald worden naar hanteerbare concepten, deze moeten met elkaar in verband gebracht worden en het resultaat moet opnieuw vertaald worden naar de samenleving. Goede sociologie bloeit niet in het heetst van de strijd. Een vervelend gevolg van deze publicatiedruk is dat artikels steeds meer over minder gaan. Wanneer men de mogelijkheid heeft om een aantal resultaten samen in een artikel te verwerken dan wel er verschillende artikels van te maken, dan zal men waarschijnlijk voor de laatste optie kiezen. De geïnteresseerde lezer zal dan ook op zoek moeten naar de verschillende artikels om zich een beeld van het onderzoek te kunnen vormen. Een al even vervelend gevolg is dat onderzoekers niet de tijd nemen om hun bevindingen te vertalen naar de samenleving toe. Het is onvoorstelbaar dat de sociologie niet relevant zou zijn voor de maatschappij. Maar wat moet die samenleving aanvangen met een relevante maar onbegrijpelijke tekst? Is onbegrijpelijke sociologie niet evenzeer een verspilling van middelen dan irrelevante sociologie?

Fragmentatie van de discipline leidt tot een verlies van imago, wat op zijn beurt leidt tot een verlies aan interesse van onder andere studenten. Dit laatste wordt beantwoord door nog meer fragmentatie, een perfect heterostatisch systeem. Het is zoals de bureaucratie die haar zelf gecreëerde problemen 'tegen beter weten in' aanpakt door nog meer bureaucratie te creëren. Ze kent immers enkel de bureaucratische spelregels en is blind geworden voor alternatieve oplossingsroutes. Net zoals verdere bureaucratisering organisaties verstart, verzwakt verdere fragmentatie de sociologie als wetenschappelijke discipline. In deze zin doet de sociologie soms denken aan een psychiatrisch patiënt met een meervoudige persoonlijkheid. Van een echte identiteit is geen sprake en geconfronteerd met problemen, is er geen andere oplossing dan nieuwe persoonlijkheden te laten ontstaan. We denken dat het tijd is om te 'helen'.

4. DE SOCIOLOGIE ALS FRACTAAL-LANDSCHAP

We hebben er ons tijdens de 'rondetafel' voor behoed de oorzaken van 'al wat fout gaat' in de bedreigende omgeving van het sociologiebedrijf te zoeken. De sociologie zou dan immers als een onmachtige speelbal voorgesteld worden. En zo ziek is de sociologie helemaal niet. Ons verhaal levert dan ook niet het 'proces van de sociologie'. We hebben het hoogstens gehad over één bezwarende omstandigheid: de fragmentatie.

Is de sociologie dan een postmodernistisch verhaal geworden? Opgebouwd uit taalspelen die naast elkaar staan, elk met hun eigen waarheid, zonder referentie aan elkaar. Godsdienstsociologie, cultuursociologie, arbeidssociologie, welzijnssociologie demografie, methoden, gezinssociologie en theorievorming zijn los van elkaar te komen staan met een aantal nefaste gevolgen zoals deze hierboven zijn beschreven. Gelukkig zijn we in Vlaanderen nog niet zover dat we elkaar niet meer begrijpen. Een cultuursocioloog kan nog steeds zonder tolk praten met een arbeidssocioloog. De stelling uit de arbeidssociologie dat arbeid de individuen niet meer bindt aan het collectief en deze uit de werklozenliteratuur dat arbeid de sterkste band is tussen individu en samenleving hebben meer gemeen dan het op het eerste zicht lijkt. Beide stellingen erkennen dat er een band nodig is tussen het individu en de maatschappij en dat arbeid deze band kan zijn (eventueel mits een aantal voorwaarden). Eerder dan een postmodernistisch meta-taalspel zien we de sociologie in Vlaanderen als een fractaal. Een fractaal is gefragmenteerd, fractioneel maar bij elke magnitude komt steeds weer een gelijke complexe vorm naar voor. De rode draad die door alle subdisciplines loopt is de verhouding van het individu tot de gemeenschap. Ons lijkt het een kwestie om die rode draad meer naar voor te halen in de stukken die we schrijven en de lessen die we geven.

Het tijdschrift voor sociologie bestaat 15 jaar. Voor dit feestnummer hebben we deze tekst met plezier geschreven. Het bestaan van dit tijdschrift toont aan dat er nog een overkoepeling van de verschillende studiegebieden mogelijk is. Er is nog een kanaal waarin algemene sociologie kan gepubliceerd worden, waarvoor dank.

VOETNOTEN

- (1) Het voorbeeld is ontleend aan Glorieux, 1995.
- (2) We gebruiken imago en identiteit een beetje door elkaar. Het eerste verwijst eigenlijk naar het beeld dat de buitenwereld van de sociologie heeft terwijl het tweede eerder verwijst naar het beeld dat we van onszelf hebben. Cooley's 'looking glass self' indachtig is het echter niet zo gek om de beide door elkaar te gebruiken. Sociologen die gevraagd worden als organisatiedeskundige worden organisatiedeskundige.
- (3) Dit laatste voorlopig enkel op licentiaatsniveau.

BIBLIOGRAFIE

- GLORIEUX, I. (1995), *Arbeid als zingevoer. Een onderzoek naar de betekenis van arbeid in het leven van mannen en vrouwen*. Brussel: VUB-Press (in press).
- JAHODA, M. (1982), *Employment and unemployment, A social-psychological analysis*. Cambridge: Cambridge University press.
- OP 'T VELD, D., T. VAN DER SMAGT, H. TIMMERMANS (1983), *Waar harde data ontbreken, Enkele methoden voor de analyse van kwalitatieve data*. Utrecht / Antwerpen: Bohn, Scheltema & Holkema.
- PAULOS, J.A. (1992), *De gecijferde mens, Overpeinzingen van een getallenman*. Amsterdam: Bert Bakker (orig. 1991).
- ROOSENS, E. (1990) *Sociale en culturele antropologie, Een kritische belichting van enkele hoogtepunten*. Leuven: Acco (orig. 1984).